

het Comeniusinstituut uit Duitsland werpt een ander licht op de Nederlandse situatie door een Europees perspectief in te nemen. Hij is het eens met Westerman: objectiviteit is ongewenst, en ook onmogelijk. Het gaat in onderwijs en in levensbeschouwelijk onderwijs om commitment, niet exclusief met een religie, daarover zijn alle auteurs het wel eens, maar om commitment met levensbeschouwing als bijdrage aan de opbouw van de samenleving van mensen

Dit inzicht, en de daarover gevoerde discussie, die niet polariseert – alleen Cliteur is wat uitgesprokener in zijn opvatting van objectiviteit van onderwijs en onderzoek – maakt het boek belangrijk voor een bredere kring dan alleen godsdienstpedagogen.

Leo van der Tuin (lector Praktische Theologie Fontys Hogeschool Theologie en Levensbeschouwing, en universitair docent godsdienstpedagogiek Universiteit van Tilburg)

Tjaard Barnard (2006), *Van 'verstoten kind' tot belijdende kerk. De Remonstrantse Broederschap tussen 1850 en 1940*, De Bataafsche Leeuw: Amsterdam, ISBN 90 6707 608 2, pp. 510, € 29,00.

In dit boek, de handelseditie van een aan de Universiteit van Leiden verdedigd proefschrift, wordt de geschiedenis van de Remonstrantse Broederschap tussen 1850-1940 beschreven. Hierin staat de vraag centraal: hoe was het zelfbeeld van de Broederschap in die jaren. Wat voor kerk of geloofsgemeenschap wilde ze zijn en hoe wilde ze tussen andere kerken staan? Het gaat dus in feite om de vraag naar de Remonstrantse ecclesiologie. Voor de Broederschap is onderzoek daarnaar niet zonder problemen: in het grootste gedeelte van haar bestaan kende zij geen gezaghebbende dogmatische geschriften en er was bij haar ook steeds de gedachte van voorlopigheid, van herstel met de Nederlandse Hervormde Kerk. De vraag naar de ecclesiologie van de Broederschap wordt in dit proefschrift dan ook via de indirecte weg beantwoord, door te kijken naar hoe zij handelde in de onderhavige periode en hoe zij sprak over zichzelf.

Barnard verdeelt het tijdvak 1850-1940 in drie perioden. Voor elke periode poogt hij een antwoord te geven op de gestelde vragen. De eerste periode loopt van 1850-1880 en wordt door hem geduid als het tijdvak van 'Het verstoten kind'. De Remonstrantse Broederschap beschouwt zich als een kerk in ballingschap. De broeders, verdreven uit de Nederlandse Hervormde Kerk vanwege de dogmatische, calvinistische opvattingen, hopen op een terugkeer naar een tolerantere moederkerk. Naar uitbreiding wordt ook niet gestreefd. Qua religieuze opvattingen staat men rond 1850 nog dicht bij de Groninger richting, maar rond 1880 is het modernisme de hoofdstroming geworden. De Broederschap beschouwt zich als een modern genootschap, met een bestuur. Doop, avondmaal en liturgie worden van weinig belang geacht. De keuze voor moderniteit uit zich ook in de verplaatsing van het Seminarie van Amsterdam naar het moderne Leiden. Het genootschap groeit door de instroom van vele malcontente Hervormden,

die zich plaatselijk verenigen en door de Broederschap als nieuwe gemeenten worden erkend.

Met name in de tweede periode 1880-1905 – de bloeitijd van het modernisme in de Broederschap – is er een grote toestroom van vrijzinnigen uit andere kerken. Ook een aanzienlijk aantal Nederlands Hervormde predikanten gaat over naar de Broederschap. Deze nieuwe gemeenten moeten hun plaats vinden binnen de oude en in het verband van de Broederschap geïntegreerd worden. Uitgelegd moet worden waar de Broederschap voor staat, en – mede – daarom wordt in 1889 het tijdschrift *Uit de Remonstrantse Broederschap* opgericht, waarin veel aandacht voor haar geschiedenis; uiteraard vanuit het modernisme geïnterpreteerd. In deze periode worden ook vele nieuwe kerkgebouwen gebouwd. Ook wordt nu aandacht gegeven aan broeders die verhuizen naar gebieden waar geen Remonstrantse gemeente is: gepoogd wordt hen bij de Broederschap te houden. De terugkeer naar de moederkerk wordt niet meer benadrukt: in feite is de Broederschap een concurrent geworden op de markt van de vrijzinnigheid, waar ook de Nederlandse Protestantenbond en de Vrije Gemeente (Amsterdam) opereren. De Broederschap positioneert zich tussen het dogmatisme en de belijdenisdwang van de Nederlandse Hervormde Kerk aan de ene kant en de (relatieve) onkerkelijkheid van NPB en Vrije Gemeente aan de andere kant. Zij beschouwt zich als het redelijke vrijzinnige alternatief: zij staat in de traditie der hervorming, maar laat ruimte aan haar leden om het geloof in vrijheid te beleven.

De derde periode, van 1905-1940, wordt door Barnard aangeduid als de overgang van modernisme (dan ook oud-modernisme genoemd) naar belijdende kerk. De groei stagneert, ook al om dat de vrijzinnigen in de Nederlandse Hervormde Kerk zich zelf binnen die kerk organiseren. Wel is er samenwerking met vrijzinnige groepen: er ontstaat een kleine vrijzinnige zuil, waar met name de VPRO een belangrijke onderdeel van uitmaakt. De Broederschap accepteert als tweede kerkgenootschap in Nederland de vrouw in het ambt, zij het na veel wikken en wegen. Steeds sterker worden de stemmen die zeggen dat de Broederschap zich moet uitspreken over maatschappelijke problemen en dat wordt ook steeds vaker gedaan. Ook sluit zij zich aan bij de opkomende oecumenische beweging. De Broederschap weet zich deel van de onzichtbare kerk van Christus. Door haar beginselen van verdraagzaamheid en vrijheid voelt zij zich een voorbeeld voor de wereldkerk. De vraag naar het Christelijke gehalte van de Broederschap wordt weer met nadruk gesteld. Er komt belangstelling voor de liturgie; doop en avondmaal krijgen opnieuw een vaste plaats. De dienst wordt minder uitsluitend preekgericht. Men wil – weer – kerk zijn. In 1940 wordt een geloofsbelijdenis aan de gemeenten aangeboden – zonder die (uiteraard) op te leggen, want een ieder staat het vrij zijn eigen belijdenis te schrijven –, waaruit blijkt dat de Broederschap zich ziet als belijdende kerk.

Dit omvangrijke proefschrift is een boeiend werk, dat met aandacht voor veel details, de lezer op de hoogte wil brengen van de geschiedenis van de Remonstrantse Broederschap in de onderhavige periode. Het kan dan ook als een *Fundgrube* worden beschouwd voor een ieder die zich er in wil verdiepen. Hiermee is ook een probleem dat ik met dit boek heb aangegeven. Duidelijk wordt bij lezing dat het de schrijver moeite heeft gekost om de grote hoeveelheid stof op overzichtelijke wijze te presenteren. Hij zoekt dan ook –

en naar mijn smaak iets te vaak – zijn toevlucht tot het geven van concluderende paragrafen en samenvattende alinea's. De hoeveelheid citaten had bovendien wel iets ingeperkt kunnen worden.

Barnards onderzoek leidt tot de conclusie dat de geschiedenis van het zelfbeeld van de Broederschap geschetst kan worden als een overgang van 'verstoten kind', via 'modern genootschap' naar 'belijdende kerk'. Merkwaaardig genoeg gebruikt hij dit onderzoeksresultaat van het begin af aan ook al als periode-indeling, een wijze van presenteren die vanuit methodologisch oogpunt – voorzichtig uitgedrukt – niet zeer elegant is. Het 'onderzoeksresultaat' in de slotbeschouwing verrast dan ook net zo min als het konijn in de hoge hoed van een goochelaar.

Ondanks de genoemde bezwaren ben ik over het boek in zijn geheel positief. Het is, afgezien van de vele details en citaten, wel goed leesbaar en geeft een helder inzicht in hoe een vrijzinnig kerkgenootschap reflecteerde op en zich handhaafde in de zich moderniserende maatschappij van 1850-1940.

Lammert G. Jansma
Veenwouden

Lewis, J.T. (ed.) (2004), *The Oxford Handbook of New Religious Movements*, Oxford/New York: Oxford University Press, ISBN 0 19 514986 6, pp. 544, £52.00/\$85.00.

Werd in 1970 nog geschreven dat het aantal actieve onderzoekers van nieuwe religieuze bewegingen (hierna NRBs) op de vingers van een hand kon worden geteld (Gordon Melton), daarna is hun getal sterk toegenomen en is de studie van NRBs een erkend academisch specialisme geworden. Een verklaring voor deze spectaculaire groei is niet gemakkelijker te geven. Het publieke debat over het 'gevaar' van de nieuwe bewegingen (the cult controversy) heeft er de aanzet toe gegeven; NRBs werden o.a. verdacht van uitbuiting van de leden en van het gebruik van hersenspoeltechnieken. Verder waren er de tragedies, zoals Jonestown en Waco, die de belangstelling ook hebben aangewakkerd.

Het handboek wil een overzicht geven van het wetenschappelijke debat op genoemd terrein anno 2004 en ook wijzen op veelbelovende nieuwe velden van onderzoek. Verschillende specialisten, sociologen en godsdienstwetenschappers, komen aan het woord in 22 hoofdstukken, die onderverdeeld zijn in vier rubrieken. Het spreekt voor zich dat een behandeling van al die bijdragen voor een bespreking te ver zal voeren. Ik zal mij daarom op de kernhoofdstukken binnen die rubrieken richten en de andere meer in het voorbijgaan noemen, om ten slotte mijn oordeel over deze bundel te geven.

In het eerste deel, dat als thema heeft 'modernisering en nieuwe religies' verdedigt Christopher Partridge de stelling dat, hoewel secularisatie/Entzauberung invloed heeft gehad op de Westerse maatschappij, het niet zo is dat religie verdwijnt. Mensen reageren op nieuwe ontwikkelingen niet door ongodsdienstig te worden, maar door op de ruïnes van